

Citation:

J. Remmelink, Levensbericht G.E. Langemeijer, in:
Jaarboek, 1991, Amsterdam, pp. 144-153

Gerard Eduard Langemeijer

Gerard Eduard Langemeijer

3 november 1903 – 12 april 1990

Gerard Eduard Langemeijer werd geboren op 3 november 1903 te Dieren en groeide op in Velp, beide gelegen in de gemeente Rheden, als zoon van een arts die wegens zijn slechte gezondheid de praktijk neer moest leggen. Hij bezocht het gymnasium, eerst te Arnhem, maar toen zijn vader overleed, Gerard was toen zo'n veertien of vijftien jaar oud, verhuisde hij met zijn moeder (hij had geen broers of zusters) naar Den Haag en maakte daar zijn gymnasiumopleiding af. In 1922 ging hij in Leiden rechten studeren. Anders dan vaak met deze studie het geval is (ik ben er zelf een voorbeeld van) was dat geen laatste keus, maar, overdreven gezegd, roeping. 'Arts worden', zo verklaarde hij in een interview in de Haagse Post van 5 januari 1974 tegenover A.J. Heerma van Voss, 'heeft mijn vader me altijd afgeraden... Dus daar heb ik zelfs nooit over gedacht. Naar mijn hele geestelijke aanleg was ik een typisch alpha-man'; En voorts: 'Zowat vanaf mijn vijftiende jaar heb ik intuïtief gevoeld dat de rechtspraak een beroep zou zijn dat mij zou bevredigen'. Het contact met de vaders van twee klasgenoten, beide heren waren magistraat, zal, zo lezen wij verder in dat vraaggesprek, wel van grote invloed zijn geweest: 'iedereen vond dat zulke keurige, integere mensen'. Zijn studie verliep, zo zou men kunnen zeggen, normaal ('cums' waren er, voorzover ik weet, niet bij) en ook zijn in 1927 verdedigde dissertatie, gewijd aan het civielrechtelijk onderwerp 'Zaaksvervanging' die, voorzover ik daarover als strafjurist mag oordelen, zeker heel behoorlijk was, ('middelmatig', zei hij zelf tegen Heerma van Voss) haalde dit hoogste niveau niet.

Na een jaar advocatuur werd zijn hartewens vervuld en kreeg hij (in 1929) een aanvangsfunctie bij de rechterlijke macht: hij werd Ambtenaar OM bij de kanton-gerechten, een soort mini-officier van justitie, eerst te Rotterdam, daarna te Den Haag. Dit natuurlijk niet uiterst gewichtig, maar wegens de ambiance waarin het werd uitgeoefend (een clubje levenslustige jongelui tussen de 25 en 35 jaar) aantrekkelijk, maar ook juridisch boeiend en leerzaam ambt (ik mag dat met enig recht zeggen, want ik ben het ook geweest; het is in 1956 afgeschaft) heeft hij tien jaar uitgeoefend. Toen, in 1939, werd hij rechter in Amsterdam en moest hij zich, behalve met strafzaken, ook bezighouden met het civiele recht. Dat zal zeker een flinke overgang geweest zijn, maar hij schijnt het er goed te hebben afgebracht, want hij had al spoedig, zo heb ik van oudere collegae wel eens gehoord, 'naam gemaakt'. Dat had hij in ander opzicht ook al wel, want toen in 1926 het Nederlands Juristenblad ging verschijnen onder redactie van de befaamde romanist professor J.C. van Oven, die na WO II ook nog even minister van justitie is geweest, werd hij redactiesecretaris en was hij zelfs nog vóór zijn promotie, daarin stukjes gaan schrijven. Zijn eersteling (1926, p. 172) had zelfs betrekking op een terrein,

dat hem tamelijk vreemd zal zijn geweest en waarop hij zich ook naderhand, althans in wetenschappelijk opzicht, het minst vaak heeft begeven, het staatsrecht. Het droeg de titel: 'Hervorming van ons kiesstelsel'. Daarna verschenen, overigens niet uitsluitend in het NJB, ook in andere periodieken (bijvoorbeeld het Tijdschrift voor Strafrecht), grote en bekend geworden opstellen, bijvoorbeeld over de onrechtmatige daad (1934, p. 617; 1938, p. 461; 1940, p. 385 en 413) en over de eigendom van geldsommen (1934, p. 549 en 561), civielrechtelijke onderwerpen, maar hier en daar ook verband houdend met het strafrecht. Dat geldt met name voor het laatste: men denke bijvoorbeeld aan het geval dat een onaardig minnaar het op het spaarbankboekje staande saldo van zijn verloofde opneemt en vervolgens verbrast: Wiens eigendom is dat geld eigenlijk? Of moeten wij in het strafrecht alleen maar vragen: Aan wie behoort het toe? Geen wonder dat in de door mevrouw Fischer-Keuls en haar collegae NJB-redacteuren een aantal jaren geleden samengestelde lijst van geschriften van Langemeijer, dit opstel zowel onder het privaatrecht als onder het strafrecht is gerubriceerd. Het is naar deze bibliografie waarnaar wij onze toehoorders overigens moeten verwijzen, wil men een indruk krijgen van de hoeveelheid en verscheidenheid van zijn publikaties, want zelfs een summiere weergave is, gelet op het oeverloos grote aantal, hier zinloos.

WO II was, zoals voor tallozen, ook voor Langemeijer een ingrijpende periode. De eerste jaren zullen, zoals voor de meeste Nederlanders die niet van joodse huize waren en zich overigens gedeisd hielden, nog zijn meegevallen, als ik het zo mag zeggen, maar gaandeweg werd dat anders en ontstonden ook voor hem die, zoals hij tegenover Heerma van Voss verklaarde, reeds in de jaren dertig, derhalve van meetaf, een verklaard tegenstander van het nationaal-socialisme was (hij was, evenals zijn vader, vrijzinnig-democraat) moeilijkheden. Dat begon toen in het NJB (5 september 1942) een misschien wel door hem zelf geschreven (want hij verving in die tijd de joodse Van Oven – 'vader Van Oven', zoals hij altijd zei – als hoofdredacteur) artikel werd gepubliceerd ter herdenking van enkele in het gijzelaarskamp St. Michielsgestel geïnterneerde juristen die door de Duitsers gefusilleerd waren, onder wie zijn oud-collega Van Limburg Stirum, toentertijd officier van justitie en dat de woede van de bezetter opwekte. Het blad werd verboden om eerst in november 1942 weer op te duiken onder leiding van een Zwolse rechter, waarbij de bedoeling voorzat om het blad zo goed en zo kwaad als dat ging door de oorlog te slepen. Even tevoren, aangenomen mag worden naar aanleiding van het zoëven genoemde incident, werd Langemeijer zelf in Gestel geïnterneerd. Hij heeft daar tot 1 maart 1944 vastgezet. Hij sprak over die gijzelaartijd naderhand erg laconiek: 'Het viel allemaal wel mee' enz., maar dat zal wel wat overdreven zijn geweest. Er was toch (wij merkten dat al op) de reële kans om op een gegeven ogenblik te worden doodgeschoten. Ook overigens zal het van de vrijheid beroofd zijn onder, zij het niet inhumane, maar toch wel met name voor een zo typisch intellectueel als Langemeijer naar verhouding primitieve omstandigheden, geen geringe belasting zijn geweest. Welnu, dan is het, om het wat eenvoudig te formuleren, opvallend dat Langemeijer de moed had om met de bewerking te beginnen van het zo belangrijke, maar verouderde commentaar op het meer dan 500 artikelen tellende Wetboek van Strafrecht, destijds opgezet door Tarquinius Johannes Noyon, Procureur-Generaal bij de Hoge Raad. De heer Brouwer van

Gouda Quint, thans nog in leven, de uitgever, heeft mij vaak verteld dat hij vanuit Arnhem naar St. Michielsgestel fietste om de zo noodzakelijke documentatie aan te reiken en, naar ik aanneem, afgewerkte kopie in ontvangst te nemen. Spoedig na de oorlog, in 1947, verscheen inderdaad de nieuwe, vijfde druk, in twee kloeke delen en in 1954 een zesde. Daarna is het een losbladig momenteel vijf boeken tellend werk geworden, dat dankzij de zo grondige aanpak van Langemeijer naar mijn bescheiden mening nog steeds als een standaardboek geldt en waaraan de huidige bewerker terecht de titel Noyon-Langemeijer heeft verbonden. Merkwaardigerwijs bleef Langemeijer echter ook in die tijd het NJB niet ontrouw. Hij schreef daarin (1943, p. 345 en 353) een interessant artikel over de onrechtmatige daad en wel onder het pseudoniem M. van Gestel!

Na WO II kwam er een verandering van werkkring. Langemeijer werd aangesteld tot Advocaat-Fiscaal bij de Bijzondere Raad van Cassatie, een soort Hoge Raad – deze was zelf, zo men weet, als gevolg van de oorlogsomstandigheden in de problemen geraakt – voor de (wat ik gemakshalve zou willen noemen) eindberechting van grote collaborateurs en oorlogsmisdadigers die in eerste instantie terecht hadden gestaan voor één van de vijf Bijzondere Gerechtshoven. Vele tientallen malen werd door de Bijzondere Raad van Cassatie, doorgaans conform het advies van zijn OM, de doodstraf uitgesproken of uitdrukkelijk gehandhaafd, bijvoorbeeld inzake Max Blokzijl, de beruchte radiopropagandist, Mussert en de hoge SS-officier Rauter die verantwoordelijk kon worden geacht voor de zo gruwelijke terreur. Ook Langemeijer heeft tot die straf niet zelden geadviseerd en maakte zelfs een executie mee. Niet alleen deswege – het ging immers om leven en dood – waren deze zaken voor hen die aan de berechting deelnamen uiterst zwaar, zij waren óók juridisch gecompliceerd, onder andere doordat de Bijzondere Raad onverwacht de oorlogsmisdrijven naar Angelsaksische trant een volkenrechtelijke status gaf, waardoor de Nederlandse rechterlijke macht ze niet meer, zonder dat onze wet was aangepast aan de internationale verdragen, mocht blijven behandelen, dit alles in afwijking overigens van het advies van Langemeijer die de continentale traditie, waarbij ook een oorlogsmisdad in beginsel een nationaal delict bleef, wilde handhaven. Wij signaleren hier terloops een trek die Langemeijer eigen was, namelijk om met alle achting voor wellicht iets betere wetenschappelijke opties, toch maar te kiezen voor de praktische oplossing. Langemeijer was dan ook – hij bevestigde deze overtuiging nog in 1975 in de fraaie studie ‘Strafrecht of -onrecht’ belijder van de generaal-preventieve strafrechtstheorie.

De BRVC werd in 1950 opgeheven, en daarmee ook de door Langemeijer daarbij vervulde functie. Inmiddels, in 1947, was hij echter daarnemens benoemd tot Advocaat-Generaal bij de Hoge Raad, welk ambt hij in 1957 verwisselde voor dat van Procureur-Generaal (dat hij uitoefende tot zijn pensioen, 1 december 1973); hij werd derhalve belast met de leiding van het parket. Het juridisch werk van een PG en een AG bij de Hoge Raad is echter identiek en bestaat, zoals wij dat zo even al ten aanzien van de BRVC deden uitkomen, in het wetenschappelijk adviseren van de Hoge Raad in de bij het college dienende cassatieberoepen. Van de door Langemeijer uitgebrachte adviezen, conclusies, zijn er zo’n 1286 afgedrukt in het blad waarin de belangrijkste rechtspraak in Nederland wordt gepubliceerd, de Nederlandse Jurisprudentie. In het straks nader te noemen ‘liber amicorum’ heeft

de zo begaafde, toen nog Wageningse hoogleraar J.M. Polak, nu lid van de Raad van State, aan wie onze instelling onlangs de Akademiepenning mocht uitreiken, de karakteristieke wijze geschilderd waarop Langemeijer ons in zijn conclusies tegemoet komt: een hoogst persoonlijke stijl, oorspronkelijkheid van denken, steeds weer ondersteund door wijsgerige grondslagen, oriëntering op redelijkheid en vooral relativering, een in- en uitdenken, zoals hij dat zelf wel noemde, schoon dit interne debat, zoals mijn ambtgenoot, ons medelid Leijten dit ergens heeft uitgedrukt, altijd uitloopt op een externe conclusie en wel op het punt waar de beslissing rechtvaardig of onrechtvaardig genomen moet worden.

Schoon hij door de bewerking van Noyon, door de jarenlange vervulling van zijn functie bij het OM, met name ook door zijn AF-schap in de bijzondere rechtspleging zich vooral met het strafrecht had beziggehouden, bleef zijn belangstelling voor het civiele recht, waarin hij immers was gepromoveerd en dat hij als Amsterdams rechter ook intensief had gepraktiseerd, onverminderd bestaan, zoals trouwens ook bleek uit zijn vele publikaties op dit terrein. Wij maakten daarvan al melding. Het zal dan ook niemand hebben verbaasd dat Langemeijer in de jaren zestig werd ingeschakeld bij een gigantisch werk, het ontwerpen van een Nieuw Burgerlijk Wetboek en wel als Regeringscommissaris belast met Boek III en daarbij de leiding nam over een clubje briljante juristen onder wie ons huidige medelid W. Snijders, nu eveneens Regeringscommissaris, tevens vice-president van de Hoge Raad en mijn ambtgenoot Ten Kate, Advocaat-Generaal oudste in rang bij het college.

Toch zou ik Langemeijer evenmin als een typisch civilist willen zien. Hij was veeleer een generalist, evenwel met een zo grote kennis van de diverse rechtsgebieden dat hij daar menig specialist overtrof. Misschien kan men zeggen dat de rechtsfilosofie zijn specialisme was. Daarnaast ging namelijk onmiskenbaar zijn grote liefde uit en in dat vak heeft hij zich ook in de universitaire wereld bewogen, eerst in Leiden, waar hij in 1946 benoemd werd tot buitengewoon hoogleraar en aanvankelijk de zogenaamde encyclopedie of 'inleiding', maar na enige tijd (ook) wijsbegeerte des rechts doceerde. In 1958 legde hij zijn Leidse professoraat neer, aannemende dat hij dit ambt niet zou kunnen combineren met dat van PG, maar al spoedig verbond hij zich opnieuw met de universiteit, ditmaal met die van Amsterdam waar hij een leeropdracht aanvaardend, opnieuw met groot succes rechtsfilosofie ging doceren en een kring van intens in zijn colleges geïnteresseerde belangstellenden om zich verzamelde.

Zijn belangrijkste werk op dit terrein is ongetwijfeld zijn 'Inleiding tot de studie van de wijsbegeerte des rechts', in 1956 verschenen bij de Zwolse Tjeenk, dat herhaalde malen is herdrukt en na de laatste herdruk werd gevolgd door wat men zou kunnen noemen een supplementair boek, 'Bij nader inzien'. In zijn Inleiding geeft hij allereerst een overzicht van de geschiedenis van de wijsbegeerte en plaatst deze tegen de achtergrond van de algemene filosofie en ethiek en dat op een wijze (zo is opgemerkt) dat de veelal volstrekt onervaren studenten niet werden overvoerd, maar het hun ook niet, bijvoorbeeld met het verstrekken van oppervlakkige informatie, gemakkelijk werd gemaakt. Verderop legt hij uit hoe hij zelf over de grondslagen van het recht denkt, waarbij ons opvalt dat de ethiek daarbij een dominerende plaats inneemt.

Dan duikt echter de vraag op, of hij dan niet tevens het veelal bij de ethiek betrokken religieuze moment moest meenemen. Hiertoe het volgende: Langemeijer was, zo heeft hij mij vele malen verteld, een groot bewonderaar van Herman Dooyeweerd, ook Akademielid, de schepper van een zeer oorspronkelijk, op christelijke grondslag opgezet, wijsgerig denk-systeem, doch kon juist die religieuze basis niet aanvaarden, al kon hij deze ook weer niet verwerpen: 'Ik ben', zo schreef hij mij nog zeer kort voor zijn dood, op 12 februari, in de voor hem zo kenmerkende pittige stijl, 'beslist geen atheïst'. Welnu, deze zoëven aangeduide tweestrijd of twijfel die wij overigens allen, ook voorzover wij ons christen noemen, (wat Langemeijer dus uitdrukkelijk niet deed) maar al te goed kennen, komt tot uiting in een beschouwing over de in zijn voorstelling in de puur menselijke ethiek te zoeken wortels van het recht. Wij geven de desbetreffende passage, te vinden in de derde druk van zijn boek, hier in wat vrije bewoordingen weer, waarbij de inleiding dan betrekking heeft op zijn zojuist aangeduid agnosticisme: 'Voor wie ... het bijbelwoord niet zonder meer duidelijk of niet zonder meer beslissend is en die evenmin overtuigd is van de mogelijkheid het grondbeginsel van de wereldorde te onderkennen, zal het begin van een ethiek moeten worden gekozen in een bezinning op zijn morele ervaring. Zo iemand kent een eigenaardige reactie in zijn bewustzijn op de voorstelling hoe hij of hoe anderen zullen handelen. Maar hij zal ook aannemen dat die te verwachten reactie voor correctie vatbaar kan zijn doordat hij overtuigd wordt van de juistheid van het betoog van de wederpartij. Er is dus iets bovenpersoonlijks, iets wat uitgaat boven de strikt individuele voorkeur'. En dan volgt op een gegeven moment de passage: 'Zolang de neiging van ieder mens om met de belangen van anderen rekening te houden geringer is dan die van de anderen om dit te eisen, is er tussen mensen spanning, een disharmonie, die zij zouden willen opheffen. Deze evenwichtstoestand doet zich voor als de mensen de belangen van anderen even zwaar zouden laten wegen als die van zichzelf'. Wij signaleren hier de befaamde door veel wijsgeren, bijvoorbeeld door de bekende Rawls, als het fundament van de ethiek aanvaarde, ook in de heilige schrift (Math. 7:12) genoemde regula aurea of gulden regel, primair dus een zedelijke maatstaf, anders geformuleerd een nastrevenswaardig ideaal, dat wij in werkelijkheid nooit kunnen bereiken. Langemeijer erkent dat ook. Het recht, een instituut dat nu eenmaal dwang hanteert ('het recht kan niet zonder de steun van fysisch geweld', aldus ook de bekende onlangs overleden socioloog Norbert Elias in een VN-interview in 1984), zal niet zelden moeten worden toegepast, ook al zouden wij zelf graag anders willen, schoon wij ons dan juist moeten beperken. Kort geformuleerd: 'Recht vast te stellen is enkel consequent, indien men tot dwang bereid is, maar juist deswege is zelfbeperking plicht'. Maar toch, aldus Langemeijer, is een gebrekkige rechtsorde beter dan geen en in zoverre een kostbaar goed. Men kan zich, aldus vervolgt hij, niet gemakkelijk zulke zwaarwegende belangen voorstellen, dat ze niet-naleving van het positieve recht zouden kunnen legitimeren. Niettemin (in alle tijden - zelfs bij Luther kan men hierover het een en ander vinden, zo voeg ik hieraan toe - is dit erkend) kan de situatie zich voordoen dan niet-naleving voorkeur verdient.

In dit verband mag in deze kring een enkel woord over Langemeijer's visie op het werk van de jurist niet ontbreken. Ik heb daarover van hem eens een waarde-

volle brief ontvangen, maar die heb ik, zoals het u ook wel eens zal zijn vergaan, zodanig goed opgeborgen dat ik hem, toen ik deze toespraak voorbereidde, niet kon terugvinden. Maar, voorzover ik mij herinner, kwam zijn inhoud overeen met hetgeen hij hierover bericht in zijn reeds meermalen (vrijelijk) geciteerd boek: 'Het werk van de jurist, ongeacht of hij wetenschappelijk of puur praktisch bezig is, is met geen andere menselijke bezigheid op één lijn te stellen. Het is geen wetenschap, want de jurist zoekt iets anders dan de waarheid. Het is ook geen kunst, want naar schoonheid wordt niet gestreefd. Evenmin techniek, want het is meer dan alleen toepassing van vaststaande gegevens. Ook is het doel, waaraan zijn werk dienstbaar is, voor herwaardering vatbaar'. Niet een ieder van ons zal dat onderschrijven denk ik. Zo zou ik met Radbruch ('Das Recht kann sich der Kunst und die Kunst kann sich das Recht bedienen') de relatie tot kunst niet geheel willen afwijzen en herinner aan uitdrukkingen als: *ars boni et aequi en elegantia iuris*. In ieder geval geldt voor Langemeijer als praktisch jurist, zo zagen wij, tot op grote hoogte wat voor de politiek helemaal opgaat: recht is de kunst van het mogelijke. Maar laten wij horen hoe Langemeijer zijn betoog afrondt.

'Ook al is de rechtsbeoefening dan geen wetenschap, zij is niet minder achtenswaardig, want zij impliceert een ingespannen en belangeloze toewijding aan een bepaalde geestelijke werkzaamheid en veronderstelt wel, wil zij behoorlijk kunnen worden volbracht, een grote mate van weten'. Veel wetenschap, veel kennis is dus nodig.

Maar – wij zagen het al hiervóór – dat betekende niet dat Langemeijer een studeerkamergeleerde of een dogmaticus wilde zijn, zelfs in het strafrecht was interpretatie – om een woord van Pitlo aan te halen – voor hem, niet primair het weergeven van de inhoud van de wet, als wel hoe inhoud te geven aan de wet. Duidelijk bleek dat ook bij een befaamde kwestie die zich in 1972 afspeelde. De wetgever had in de Opiumwet een wat ongelukkige definitie gegeven van 'hashish' en dat betekende, zo men hieraan zou vasthouden, dat voorlopig vermoedelijk de hashish-handel straffeloos zou kunnen geschieden, omdat het gebeuren net niet onder de woorden van de wet viel. Zelf adviseerde ik als AG de Hoge Raad om het hoge beginsel: geen feit is strafbaar zonder dat dit onder de wet te rubriceren valt, niet alleen bij mooi weer toe te passen, Langemeijer wist (in een andere ongeveer gelijktijdig dienende zaak) de Hoge Raad er evenwel van te overtuigen dat, gelet op de onaanvaardbare consequenties, de definitie toch maar jurisprudentieel wat bijgeplamuurd moest worden.

Dergelijke inconsequenties zijn bij Langemeijer ook aanwijsbaar, als bij hem het morele moment, anders gezegd: de mildheid, zwaar gaat wegen. Niet altijd is dat het geval. Wij zagen dat zoëven bij de doodstraf, ook op het terrein van de wetenschappelijke discussie, onder andere tegen de knappe Rotterdamse hoogleeraar Hulsman die (kort gezegd) het strafrecht wilde afschaffen, kon hij soms pittig uitvallen. Maar doorgaans domineerde het humane.

Zo was Langemeijer van oordeel – ik ontleen dit aan Van Bemmelen, De Telegraaf 11 oktober 1961 – dat een Rotterdams verpleegster die bekend stond als voortreffelijk en toegewijd, maar die, in één ogenblik van onoplettenheid bij een operatie een verkeerd flesje aanreikend, de dood van een patiënt veroorzaakte, ten onrechte, zij het slechts met een dag voorwaardelijk was gestraft. Zij had volgens

hem geheel vrijuit moeten gaan. Ik denk overigens niet dat de Hoge Raad hem hierin was gevolgd, want in een vrijwel identieke zaak die enige tijd later speelde, die van de Amsterdamse omloopzuster, handhaafde de Hoge Raad (NJ 1965, 512) de ook daar opgelegde lage straf.

Mildheid, sociale bewogenheid zo men wil, was het vermoedelijk ook, die hem in 1970 in de Pitlobundel deed betogen, dat oprechte demonstranten voor een goed doel die iets over de schreef gaan, niet zonder meer strafbaar zijn. En misschien was dat eveneens zijn grondmotief, toen hij in 1971 in een strafzaak tegen enkele jonge mensen in Nijmegen, die geen woning konden krijgen, terwijl om speculatieve redenen zoveel huizen jarenlang leegstonden en deswege uit protest een leegstaande woning waren binnengedrongen, de Hoge Raad niet zonder succes adviseerde te beslissen dat men een niet-bewoond huis niet als een wél door de wet beschermd besloten lokaal mag rubriceren, met het gevolg dat zo'n leegstaand pand, strafrechtelijk vlees noch vis, een prooi kon worden voor indringers, waarvan de kraakbeweging toen en nog veel meer in de jaren die volgden, op uiterst liberale wijze wist te profiteren, een subsociale escalatie, die Langemeijer ditmaal niet hééft en naar mijn mening ook niet kón voorzien, doch die hem, ware dat wel zo geweest, ongetwijfeld (ik herinner aan hetgeen ik hiervóór opmerkte) tot een meer functionele uitleg had gebracht. Datzelfde geldt ook voor de Hoge Raad, van wie iemand wel eens heeft gezegd dat deze zich hier te veel heeft laten leiden door Langemeijer's charisma. Ik neem dat niet aan. Want in dit opzicht geldt het harde maar ware woord van Berthold Brecht: 'Die grossen Männer sollte man ehren, aber man sollte Ihnen nicht glauben'.

De zoëven genoemde mildheid is ongetwijfeld ook de verklaring voor de wijze waarop hij op een wetenschappelijk congres placht om te gaan met een evidentelijk niet tegen hem opgewassen tegenstander. Alvorens diens lapidair betoog te weerleggen, wist hij dit zodanig te herformuleren, dat diens onherkenbaar gebleven ware bedoelingen uit de verf kwamen, die door Langemeijer dan als niet onredelijk of waardevol werden betiteld. Je zag zo'n man letterlijk opveren.

Tot de beminnelijke inconsequenties zou men ook kunnen rekenen zijn bereidheid om een eerder ingenomen standpunt uitdrukkelijk te herzien, zoals hij dat op een uiterst opvallende wijze deed bij de vraag of de Drie van Breda moesten worden vrijgelaten (eerst ja, later nee) en bij zijn openhartige bekentenis dat de destijds op zijn advies aan Max Blokzijl opgelegde (dood)straf wellicht een te zware sanctie was geweest. Wie onder ons zou de moed hebben om zoiets openlijk toe te geven en wie onder ons, het gezag dat dit in de samenleving wordt geaccepteerd?

Zijn belangstelling, misschien wat dierbaar gezegd: zijn zorg voor het sociale aspect bleek ook nog uit tal van andere activiteiten, waarvan ik er allereerst één noem die mij persoonlijk allerm minst ligt, doch die, dat geef ik toe, wellicht juist voor werkelijk belangrijke mensen karakteristiek is. Daarmee doel ik op zijn bemoeiingen met de velen, doorgaans de minsten onder onze broeders en zusters, die zich verongelijkt en miskend voelend, rechtstreeks tot hem wendden om raad, voorlichting en hulp. Onevenredig veel tijd heeft hij besteed aan het lezen van hun vaak zo onleesbare brieven. Hij was tot op grote hoogte een justitieel ombudsman avant la lettre. Sedert een aantal jaren heeft de wet namelijk de Hoge Raad en daarmee ook zijn Procureur-Generaal een bescheiden taak op dit terrein toebe-

deeld. Veel eer, om het zo maar eens te formuleren, is hier niet te behalen, maar het is voor de klagers vaak al een grote troost dat er naar hen tenminste geluisterd wordt, en zeker wanneer dat iemand is van het niveau van een Langemeijer.

Naast deze aan oog en oor van de vertegenwoordigers van het openbare leven (ik denk hier uiteraard vooral aan de media) onttrokken duodecimo-arbeid, waren er zijn optredens op het publieke toneel. Ik herinner aan zijn (bestuurs)lidmaatschap, meestal was hij voorzitter, van talloze (staats)commissies en verenigingen, onder andere van de organisatie die de belangen van voetgangers behartigt. Belangrijk was ook zijn presidiaat van onze Akademie en zijn reeds eerder genoemd werk voor de redactie van het Nederlands Juristenblad, waarvan hij na zijn afscheid erevoorzitter werd. Geheel passend in hetgeen wij zoëven opmerkten is ook het initiatief dat Langemeijer samen met anderen, onder meer met de befaamde Groningse hoogleraar, later lid van de Hoge Raad, Vrij, nam, om contact op te nemen met Duitse juristen die zich toededen op het herstel van de rechtspraak in Duitsland, waaruit de jaarlijks plaatsvindende Duits-Nederlandse juristenconferenties zijn voortgekomen, waaraan ongetwijfeld ook leden van mijn gehoor wel eens hebben deelgenomen.

Ook in de politiek liet hij zich, opmerkelijk voor een lid van de rechterlijke macht, niet onbetuigd. Met vele vrijzinnig-democraten brak hij na de oorlog door tot de Partij van de Arbeid. In het meergenoemde gesprek met de HP getuigde hij in 1974: 'Met mijn sympathie sta ik dichterbij extreem-links, met mijn praktische wensen echter dichterbij gematigd rechts'. Ik meen dat ook deze paradox strookt met hetgeen wij hierboven in de context van het wijsgerige, wetenschappelijke en ambtelijke als karakteristiek voor Langemeijer hebben opgemerkt.

Langemeijer is, voorzover wij dat kunnen en mogen beoordelen, een gelukkig mens geweest. Jarenlang was hij ongehuwd, woonde samen met zijn moeder, die een zeer hoge leeftijd bereikte en hij trouwde op vrij gevorderde leeftijd met dr. Cornelia Maria van Schreven die hem samen met haar uit haar eerste huwelijk meegebrachte kinderen liet deelnemen aan een opgewekt gezinsleven, en naderhand liet delen in het grootouderschap. Ook na haar dood in 1984, toen hij schijnbaar vereenzaamd achterbleef op de Wildhoef te Bloemendaal, zochten tal van vrienden, vooral uit de Haagse regio, hem geregeld op, zoals hij ook zelf, zolang dat fysiek mogelijk bleef en zijn slechte gehoor zulks niet zinloos maakte, nog wel hier en daar, ook op vergaderingen van onze Akademie verscheen. Op 12 april van dit jaar is aan zijn vruchtbaar leven een einde gekomen.

Langemeijer heeft veel eerbetuigingen, de Joost van den Vondel-prijs, eredoctoraten van Münster, Leuven, Gent en Tilburg, ook diverse grootkruisen en andere statelijke onderscheidingen, mogen ontvangen. Hij heeft deze met een zekere speelsheid aanvaard, doorgaans met klem betogend dat hij niet begreep waarom hem deze werden verleend. Bij zijn afscheid werd hem door zijn vrienden een door J.F. Glastra van Loon, R.A.V. van Haersolte en J.M. Polak geredigeerd imposant 'liber amicorum' aangeboden, getiteld 'Speculum Langemeijer', op te vatten, aldus het redactionele voorwoord, als de spiegel van wat Langemeijer voor zovelen had betekend.

Het overlijden van Langemeijer heeft in de juridische pers en in de dagbladen veel pennen in beroering gebracht. Ik noem hier het werkelijk indrukwekkende ar-

tikel van collega Leijten in het NJB, 1990 p. 622 en een indringende beschouwing over de betekenis van Langemeijer als rechtsfilosoof van ons medelid Van Haersolte in Trouw, 18 april 1990, waaraan ik mijn zoëven gehouden beschouwing, voorzover deze betrekking had op de wijsbegeerte van het recht, voor een deel heb ontleend. Ook de NRC, 19 april 1990, wijdde er aandacht aan en het daarin geplaatste artikel was het stramien waarop de onderhavige rede was gebaseerd. Maar ook deze beschouwing zal niet de laatste zijn. Zo gaat dat nu eenmaal met grote en oorspronkelijk denkende geesten, waarvan Langemeijer er ongetwijfeld één is geweest.